

ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 37.012

Л. Ц. Ваховський

РЕПРЕЗЕНТАТИВНІСТЬ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єктивність, достовірність та наукова значимість результатів історико-педагогічного дослідження значною мірою визначаються репрезентативністю його джерельної бази. Тому перед кожним дослідником, який вивчає історію розвитку освіти і педагогічної думки, стоїть надзвичайно складне і відповідальне завдання – сформулювати сукупність історико-педагогічних джерел, яка б у кількісному і якісному відношенні була достатньою для коректних історичних узагальнень, оцінок та інтерпретацій.

До останнього часу проблеми педагогічного джерелознавства у вітчизняній історико-педагогічній науці розглядались досить рідко. Фахівцям з історії педагогіки відома стаття російського історика Д. Раскіна, в якій була обґрунтована класифікація історико-педагогічних джерел [див.: 14] та роботи М. Анісова, присвячені розгляду джерелознавчих основ історико-педагогічного дослідження, аналізу джерел з історії радянської школи та педагогіки та аналізу джерел з історії педагогіки Росії [див.: 2; 3; 4].

З вітчизняних фахівців на необхідності розвитку педагогічного джерелознавства наполягали Н. Гупан, Н. Дічек, О. Сухомлинська. Як наслідок, у листопаді 2013 року на базі Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії відбулася XII Всеукраїнська історико-педагогічна науково-практична конференція «Джерельна та історіографічна основа сучасних історико-педагогічних досліджень». Її проблематика була представлена такими напрямками: джерельна основа історико-педагогічних досліджень: концепції і підходи; джерелознавство як складова історико-педагогічної науки; класифікація та систематизація джерельної бази дослідження: сучасний стан, проблеми, перспективи. За результатами роботи конференцій було видано збірник наукових праць, який містив більше 150 статей з історіографічної та джерелознавчої проблематики. Зауважимо, що переважна більшість із них була присвячена аналізу джерел дослідження тієї чи іншої історико-педагогічної проблеми. Лише деякі дослідники (Т. Завгородня, С. Золотухіна, В. Шпак) розглянули загальні питання педагогічного джерелознавства [13].

Аналіз публікацій показав, що вчені майже не торкались питань, пов'язаних із формуванням джерельної бази історико-педагогічного дослідження. Виключенням є стаття О. Адаменко, в якій було зроблено

спробу обґрунтувати методологію формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження як одного з найважливіших чинників його якості [1].

Мета статті – обґрунтувати певну процедуру формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження.

Розгляд цієї проблеми буде доречним почати з деяких термінологічних уточнень. З 20-х років ХХ століття в історичній науці для позначення сукупності джерел використовувався термін «джерелознавча база». У 60-х роках фахівці (зокрема С. Шмідт) запропонували замінити його терміном «джерельна база», оскільки, строго кажучи, словосполучення «джерелознавча база» може розглядатись як сукупність джерелознавчої літератури, а не як сукупність історичних джерел. Широке розповсюдження й однозначну трактовку термін «джерельна база» отримав у 80-х роках ХХ століття. З цього моменту в історичних та в історико-педагогічних дослідженнях його використовують для позначення комплексу джерел різних видів і типів, на які спирається вчений, вирішуючи поставлені дослідницькі завдання. Фахівці також вказують, що існує два основних рівня джерельної бази: а) первісна або початкова; б) реальна. Первісною називають джерельну базу, що сформувалася паралельно з подіями чи невдовзі після них. Проте вона внаслідок стихійних лих, соціальних катаклізмів, революцій, воєнних подій, недбайливого зберігання або цілеспрямованих акцій частково, а інколи й повністю могла бути втраченою. Реальна ж джерельна база – це джерельний корпус або комплекс джерел, що зберігся до наших днів. У свою чергу реальна джерельна база поділяється на актуалізовану (тобто засвоєну шляхом публікацій) та потенційну (таку, що реально існує, але ще невідома історикам) [9].

І, звичайно ж, уточнення потребує термін «репрезентативність», який широко використовується в сучасному джерелознавстві. Він запозичений з теорії вибіркового методу, розробленого в математичній статистиці. Під репрезентативністю в історичному джерелознавстві, як і в статистиці, розуміють властивість вибіркового даних (вибірки) правильно і рівномірно відбивати досліджуваний об'єкт у цілому, тобто відображати так звану генеральну сукупність. З'ясування репрезентативності джерельної бази передбачає, в першу чергу, визначення оптимального обсягу історико-педагогічних джерел, який би охороняв від односторонності, тенденційності, заангажованості висновків.

Необхідно також зазначити, що в сучасній історичній науці стала помітною тенденція до релятивізації понять «об'єктивна істина», «достовірне знання» в історії. Як підкреслюють А. Колесова та А. Колб, сьогодні загальноприйнятим стало розуміння того, що узагальнення й генералізація ідей історичного дослідження залежить від суб'єктивних факторів і в першу чергу від світоглядної позиції дослідника, приналежності його до певної наукової школи. Суб'єктивність вченого

проявляється на всіх етапах історико-педагогічного дослідження: при виборі теми, визначення об'єкта, відборі та систематизації емпіричного матеріалу, його інтерпретації і, звичайно ж, при створенні «тексту» як картини певного сегменту реальності [10].

Більш того, історик педагогіки, вивчаючи переважно письмові джерела, які теж носять суб'єктивний характер, є інтерпретатором інтерпретацій і це, на наш погляд, призводить до ефекту «подвійного спотворення». Означене питання більш докладно розглядалось нами раніше (див.: 5).

Доречно зауважити, що в жовтні 2011 р в Інституті загальної історії РАН відбулося наукове засідання, присвячене проблемі істини та об'єктивності в історичному знанні. Позиції науковців з означеної проблематики варіювали в діапазоні, з одного боку, від визнання повної схожості історичної істини з істиною в природничих науках, з іншого – до повного заперечення історичної істини та об'єктивності в традиціях постмодернізму та заміни цих характеристик терміном «новизна». Найбільш виважену точку зору висловила К. Хвостова, яка звернула увагу на наявність суб'єктивного компонента в історичному знанні й історичній істині. На її думку, історична істина має певні ступені правдоподібності. Найбільш правдоподібними є висловлювання, з приводу істинності яких існує значний консенсус наукового співтовариства. Саме такі висловлювання можна назвати загальнозначимими або об'єктивними [11, с. 180].

Інакше кажучи, в сучасному науковому співтоваристві висловлюються сумніви з приводу об'єктивності, а, значить, і достовірності історичного та історико-педагогічного знання. Вчені майже однакові в тому, що об'єктивність і достовірність є релятивною, тобто відносною.

У цих умовах актуальність проблеми формування репрезентативної джерельної бази багаторазово збільшується.

Як же сформуванню репрезентативну джерельну базу історико-педагогічного дослідження?

Якщо забезпечення репрезентативності джерельної бази подати як певну процедуру, то вона може включати кілька послідовних кроків.

Крок 1 – пошук, виявлення і подальший відбір необхідних джерел. Виявленням історичних джерел займається спеціальна дисципліна – джерелознавча евристика, яка виробляє спеціальні методи пошуку джерел. Оскільки письмові джерела, з якими переважно має справу історія педагогіки, поділяються на опубліковані та неопубліковані (архівні) матеріали, у джерельній евристиці розрізняють евристику бібліографічну та архівну. Бібліографічну евристику можна охарактеризувати як теорію і методіку бібліографічних розвідок, направлених на виявлення тиражованого книжкового матеріалу або окремих його елементів. Архівна евристика визначається як теорія й методіка пошуків неопублікованих матеріалів з теми дослідження [7, с. 78].

Пошук і виявлення потрібно починати з опублікованих джерел, які зберігаються в бібліотеках, використовуючи різні бібліографічні покажчики, бібліографічні каталоги. Це необхідно для того, щоб не вводити знову в науковий обіг, вже відомі архівні джерела або музейні предмети. Потім виявляються неопубліковані письмові джерела, які зберігаються в архівах, рукописних відділах бібліотек і музеїв і особистих колекціях.

Найбільш складним моментом є відбір джерел. Загальна спрямованість відбору визначається, по-перше, темою, метою, завданнями, хронологічними, географічними рамками історико-педагогічного дослідження і, по друге, інтелектуальними і творчими можливостями самого дослідника.

Але все ж головне при відборі – відповісти на два запитання: 1) які потрібно відібрати джерела? 2) скільки потрібно відібрати джерел? Необхідно визнати, що в сучасній історичній та історико-педагогічній науці не існує будь-яких норм кількості та якості джерел. Однак деякі рекомендації з цього приводу, на наш погляд, можуть бути корисними.

Якщо давати відповідь на запитання, які потрібно відібрати джерела, то вона може бути такою: а) справжні (оригінали), б) автентичні, в) достовірні.

Справжнім може вважатися джерело, текст якого належить тому автору і який виник у тому місці, в той час та умовах, які приписують йому його творці. Автентичним є джерело, яке безпосередньо пов'язане з подією та явищами, що цікавлять дослідника, збігається з ними хронологічно й просторово. Джерело вважається в тій чи іншій мірі достовірним, якщо на його основі можна отримати реальну інформацію про реальні події, що мали місце в минулому.

Відповідаючи на запитання, скільки потрібно зібрати джерел, слід відзначити, що в ідеалі необхідно залучити всі джерела та історичні факти, які мають відношення до досліджуваної проблеми. Відомий радянський історик педагогіки М. Анісов сформулював методологічний принцип врахування сукупності фактів, реалізація якого в дослідницькій практиці саме й передбачає вивчення усіх джерел і фактів. При цьому неприпустимо замовчувати факти, які не подобаються історичному, або не відповідають його поглядам і цінностям [3, с. 92].

Однак на практиці всі джерела й викладені в них факти не можуть бути зібрані через їх розмаїття, оскільки це буде гальмувати дослідження. Накопичення джерел можна припинити, коли їх набір буде оптимальним. Оптимальність настає в тому випадку, якщо зібраний матеріал дозволяє зробити досліднику певні висновки, а нові факти лише підтверджують їх.

Крок 2 – аналіз соціально-історичного контексту створення джерела і, якщо необхідно, характеристика особистості його автора.

Розглядаючи історико-педагогічне джерело як носія інформації про минуле, важливо враховувати, що інформація міститься не тільки в тексті,

але і в контексті, в особистості його творця. Е. Гусинський і Ю. Турчанінова під контекстом розуміють достатньо великий і зв'язний уривок тексту, який дає можливість визначити смисл слів, фраз, виразів, що входять у нього [8, с. 8]. У більш широкому розумінні поняття «контекст» тлумачать як середовище, в якому існує об'єкт. Відомий дослідник А. Лосєв сформулював «аксіому контексту», згідно з якою всякий знак отримує свою повноцінну значимість лише в контексті інших знаків, розуміючи під контекстом найширший принцип» [12, с. 98].

На сучасному етапі контекст став системним пізнавальним інструментом, який сприяє переробці, осмисленню й структуруванню інформації й одночасно протистоїть інформаційному маніпулюванню. Виходячи з таких уявлень про контекст, М. Ваховський розглядав історичний контекст як набір характеристик, які уточнюють умови існування феномена, що підлягає вивченню, тобто локалізують досліджувані в просторі й часі події чи процеси [6, с. 27].

Тому формування джерельної бази повинно супроводжуватися вивченням історичної обстановки, в якій він був створений, вивченням особистості автора, його життєвого шляху, світогляду, педагогічної діяльності. Це, безумовно, посилить якість джерела, вплине на репрезентативність джерельної бази.

Крок 3 – осмислення й інтерпретація змісту джерела. У першій половині ХХ століття в історичній науці під впливом позитивізму утвердився примат факту. Історичний факт сприймався як щось об'єктивно існуюче і тому опис минулого, відтвореного за джерелами, документами, розглядався як достовірне знання.

Видатний французький історик Л. Февр, один з представників школи Анналів довів, що історичні факти не є об'єктивно даними, а створюються ученим. На його думку, історик, який проповідує сліпе і беззастережне підпорядкування фактам, ніби вони не були сфабриковані їм самим, не були заздалегідь обрані в усіх значеннях цього слова (а він не може не обирати їх), – такий історик може вважатися хіба що підмайстром, нехай навіть чудовим. Але звання історика він не заслуговує [15, с. 70].

Як наслідок, на перший план вийшла проблема осмислення, інтерпретації і концептуалізації фактів. Дуже часто в умовах політичних, ідеологічних, світоглядних трансформацій одні й ті ж факти отримували протилежну інтерпретацію.

Нове ставлення до історичних фактів та історичних джерел зумовило інший погляд на характер і завдання історичного пізнання. Якщо раніше завдання вбачалася в тому, щоб відтворити за джерелами інваріантне, тобто єдино можливе історичне минуле, то зараз мова йде про реконструкцію минулого, яка заснована на іншому відношенні до джерела. Вивчення історичного джерела – це діалог дослідника з минулим, діалог його свідомості зі свідомістю людей, які жили колись. Результатом діалогу виступає не простий опис того, що міститься в історико-педагогічному

джерелі, а розуміння минулого, розуміння людини досліджуваної епохи, основою якого є історичне джерело як реалізований і об'єктивований продукт людської діяльності. Інтерпретація й розуміння, безумовно, позитивно позначаються на репрезентативності джерельної бази історико-педагогічного дослідження.

Таким чином, репрезентативність джерельної бази є одним з факторів, який забезпечує достовірність і об'єктивність результатів історико-педагогічного дослідження. Вона обумовлена кількістю і якістю історичних джерел, що залучаються дослідником, урахуванням соціально-історичного контексту, а також підходами до осмислення й інтерпретації історичних фактів.

Список використаної літератури

1. **Адаменко О.** Методологія формування джерельної бази історико-педагогічного дослідження / О. Адаменко // Педагогічний дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – С. 10 – 14.
2. **Анисов М. И.** Источники изучения истории советской школы и педагогики: Учеб.-метод. пособие для пед. ин-тов / М. И. Анисов. – М. : Просвещение, 1986. – 223 с.
3. **Анисов М. И.** Источниковедческие основы историко-педагогического исследования / М. И. Анисов. – М. : Просвещение, 1987. – 250 с.
4. **Анисов М. И.** Источники изучения истории педагогики в России : [Учеб.-метод. пособие для пед. ин-тов] / М. И. Анисов. – М., 1991. – 196 с.
5. **Ваховський Л. Ц.** Наратив у історико-педагогічному дослідженні: методологічний аналіз / Л. Ц. Ваховський // Шлях освіти. – 2007. – № 1. – С. 42 – 45.
6. **Ваховський М. Л.** Методологічні аспекти порівняльного аналізу педагогічних ідей Г. Манна та К. Ушинського / М. Л. Ваховський // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання та спорту. – Х. : ХДАДМ, 2008. – № 10. – С. 26 – 31.
7. **Грицкевич В. П.,** Каун С. Б., Ходин С. Н. Теория и история источниковедения. Учебное пособие для студентов заочных отделений гуманитарных отделений вузов / В. П. Грицкевич, С. Б. Каун, С. Н. Ходин. – Минск, 2000. – 164 с.
8. **Гусинский Э. Н.,** Турчанинова Ю. И. Введение в философию образования / Э. Н. Гусинский, Ю. И. Турчанинова. – М. : Логос, 2001. – 223 с.
9. **Історичне джерелознавство: Підручник для студентів істор. спец. ВНЗ** / Авт.: Я. С. Калакура, І. Н. Войцехівська, Б. І. Корольов та ін. – К. : Либідь, 2002. – 488 с.
10. **Колесова А. К.,** Колб А. Л. Источниковедческие проблемы исследования материнства в историко-педагогическом дискурсе / А. К. Колесова, А. Л. Колб // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 6. – С. 343 – 348.
11. **Кузьмина М. В.** Истина и объективность в историческом знании (обзор докладов научного заседания) / М. В. Кузьмина // Вопросы философии. – 2012. – № 6. – С. 180 – 185.
12. **Лосев А. Ф.** Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство,

1995. – 320 с. 13. **Педагогічний** дискурс : зб. наук. праць / гол. ред. І. М. Шоробура. – Хмельницький : ХГПА, 2013. – 812 с. 14. **Раскин Д.** Историко-педагогический источник в свете современных проблем источниковедения и системного подхода / Д. Раскин // Актуальные вопросы историографии и источниковедения истории школы и педагогики. – М., 1986. – С. 87 – 107. 15. **Февр Л.** Бои за историю / Пер. с фр. – М. : Наука, 1991. – 629 с.

Ваховський Л. Ц. Репрезентативність джерельної бази історико-педагогічного дослідження

У статті обґрунтовано процедуру формування репрезентативної джерельної бази історико-педагогічного дослідження, яка включає три послідовні кроки: пошук, виявлення і подальший відбір необхідних джерел; аналіз соціально-історичного контексту створення джерела і характеристика особистості його автора; осмислення й інтерпретація змісту джерела. Акцент також зроблено ще на двох моментах. По-перше, при розгляді історико-педагогічного джерела як носія інформації про минуле, важливо враховувати не тільки в текст, але й контекст (набір характеристик, які уточнюють умови виникнення того чи іншого документу), а також особистість його автора. По-друге, нове ставлення до історичних фактів та історичних джерел зумовило інший погляд на характер і завдання історичного й історико-педагогічного пізнання. Його результатом повинен стати не простий опис того, що міститься в джерелі, а розуміння й інтерпретація минулого, розуміння людини досліджуваної епохи.

Ключові слова: джерельна база, репрезентативність, історична істина, об'єктивність історико-педагогічного знання.

Ваховский Л. Ц. Репрезентативность источниковой базы историко-педагогического исследования

В статье обосновано процедуру формирования репрезентативной источниковой базы историко-педагогического исследования, которая включает три последовательных шага: поиск, обнаружение и дальнейший отбор необходимых источников; анализ социально-исторического контекста создания источника и характеристика личности его автора; осмысление и интерпретация содержания источника. Акцент также сделан еще на двух моментах. Во-первых, при рассмотрении историко-педагогического источника как носителя информации о прошлом важно учитывать не только сам текст, но и контекст (набор характеристик, которые уточняют условия возникновения того или иного документа), а также личность его автора. Во-вторых, новое отношение к историческим фактам и историческим источникам обусловило другой взгляд на характер и задачи историко-педагогического познания. Его результатом должно стать не просто описание того, что содержится в источнике, а понимание и интерпретация прошлого.

Ключевые слова: источниковая база, репрезентативность, историческая истина, объективность историко-педагогического знания.

Vakhovskyi L. Representativeness of source base of historico-pedagogical research

The article explains the procedure of representative source base of historico-pedagogical research formation. It shows that the procedure includes three subsequent levels: search and further selection of necessary sources; socio-historical context analysis of the source foundation and the analysis of the personality of its author; interpretation of the context of the source. The most difficult task is to select the necessary amount of original, authentic and truthful sources. Two other aspects are also emphasized in the article. The first one states that while studying a historico-pedagogical source as an informational unit about the past, it is important to take into account not only the text itself, but also the context (the set of features which define the condition of the release of any document), as well as it is important to study the personality of its author. Secondly, the new attitude to historical facts and sources leads to a new opinion about the character and the tasks of historico-pedagogical knowledge. As a result it must not only describe what is given in the source chosen for analysis, but give an understanding and interpretation of the past, understanding of a person of the epoch studied. So further on, the study of the historical source turns into the dialogue of a researcher with the past, the dialogue between the minds of a scientist and people who lived before.

It is proved that the representativeness of source base of historico-pedagogical research is a prominent factor, which provides the truthfulness and objectivity of historico-pedagogical knowledge.

Key words: source base, representativeness, historical truth, objectiveness of historico-pedagogical knowledge.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2015 р.

Прийнято до друку 30.10.2015 р.

Рецензент – д.п.н., проф. Савченко С. В.

УДК 37.013.74

М. Л. Ваховский

**ДІЯЛЬНІСТЬ УСЕСВІТНЬОЇ РАДИ СПІВТОВАРИСТВ
З ПОРІВНЯЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ
ПОРІВНЯЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

В умовах глобалізації та формування єдиного освітнього простору особливої актуальності набувають порівняльно-педагогічні розвідки, які